

ЎЗБЕКИСТОН ЗАМОНАВИЙ АРХИТЕКТУРАСИДА МИЛЛИЙ АНЪАНАЛАР ТРАНСФОРМАЦИЯСИ: МУАММОЛАР ВА ЁНДАШУВЛАР

Эшназарова Солиха Зайниддин қизи
Эгамназарова Гулноза Гайратхужа қизи

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон замонавий архитектурасида миллий анъаналарнинг сақланиши эмас, балки уларнинг замонавий шароитда қандай трансформацияланаётгани таҳлил қилинади. Тадқиқот тарихий-меъморий адабиётлар, совет ва постсовет даври архитектурасига бағишланган замонавий илмий ишлар ҳамда шаҳар меросини барқарор ривожланиш билан уйғунлаштиришга оид назарий ёндашувлар таҳлиliga асосланган. Тарихий-қиёсий, типологик ва контент-таҳлил усуллари орқали миллий анъаналарнинг тўрт асосий трансформация йўналиши — фазовий-типологик, иқлимий-функционал, материал-декоратив ва семантик-рамзий йўналишлар ажратилди. Шунингдек, тарихий шаклларни тўғридан-тўғри кўчириш, орнаментни функционал асосдан узиб қўллаш, масштаб ва шаҳар контекстига эътиборсизлик каби муаммолар таҳлил қилинди. Натижада миллий меъморий меросни замонавий лойиҳалашда қўллаш учун шаклни такрорлашдан кўра унинг фазовий, иқлимий ва ижтимоий мантиғини қайта талқин қилиш устувор бўлиши кераклиги асосланади.

Калит сўзлар: миллий анъана, замонавий архитектура, Ўзбекистон, меъморий мерос, трансформация, маҳалла, айвон, панжара, иқлимий мослашув.

Аннотация. В статье рассматривается не только сохранение национальных традиций в современной архитектуре Узбекистана, но прежде всего механизмы их трансформации в новых социальных, технологических и градостроительных условиях. Исследование основано на анализе историко-архитектурной литературы, современных работ по советскому и постсоветскому наследию, а также концепций интеграции культурного наследия в устойчивое развитие города. С применением историко-сравнительного, типологического и контент-анализа выделены четыре направления трансформации традиции: пространственно-типологическое, климатически-функциональное, материально-декоративное и семантико-символическое. Показано, что наиболее устойчивым способом актуализации традиции является не буквальное

воспроизведение исторических форм, а современная интерпретация их пространственной, климатической и социальной логики.

Ключевые слова: национальная традиция, современная архитектура, Узбекистан, архитектурное наследие, трансформация, махалля, айван, панжара, климатическая адаптация.

Abstract. The article examines not only the preservation of national traditions in contemporary architecture of Uzbekistan, but primarily the mechanisms through which these traditions are transformed under new social, technological and urban conditions. The study is based on a review of historical-architectural literature, recent scholarship on Soviet and post-Soviet architectural heritage, and theoretical approaches linking cultural heritage with sustainable urban development. Historical-comparative, typological and content-analysis methods are used to identify four main modes of transformation: spatial-typological, climate-functional, material-decorative, and semantic-symbolic. The study argues that the most sustainable way to actualize architectural tradition is not the literal reproduction of historic forms, but the contemporary reinterpretation of their spatial, climatic and social logic.

Keywords: national tradition, contemporary architecture, Uzbekistan, architectural heritage, transformation, mahalla, ayvan, panjara, climate adaptation.

Кириш. Глобаллашув, урбанизация ва курилиш технологияларининг тез янгиланиши миллий меъморий анъаналарни сақлаш масаласини янги босқичга олиб чиқди. Бугунги архитектурада масала тарихий шаклларни ўзгаришсиз такрорлаш эмас, балки уларнинг мазмун, функция ва фазовий мантиғини замонавий эҳтиёжлар билан уйғунлаштиришдан иборат. Ўзбекистон шароитида бу муаммо айниқса муҳим, чунки мамлакат меъморчилигида маҳалла, ҳовли, айвон, ичкаридан-ташқарига босқичма-босқич ўтиш, соя ҳосил қилувчи панжаралар, пишиқ ғишт, ёғоч ва керамика каби элементлар узоқ тарихий тараққиёт давомида иқлим, турмуш тарзи ва эстетик қарашлар билан бирга шакллانган [1–3].

Миллий анъаналарга мурожаат қилиш XX аср ва мустақилликдан кейинги даврда бир хил мазмунга эга бўлмаган. Совет даврида стандартлаштириш ва индустриал курилиш билан бирга маҳаллий иқлим ва визуал маданиятга мослашиш тажрибалари ҳам мавжуд бўлган; шу сабабли бу даврни миллий элементларнинг оддий «йўқолиши» сифатида талқин қилиш етарли эмас [6–8]. Мустақиллик даврида эса тарихий ва айниқса Темурийлар мероси миллий ўзликни ифодалашнинг муҳим манбаларидан бирига айланган [4,5]. Бунда анъана баъзан мазмунли қайта талқин қилинса, баъзан фасад декорацияси

даражасида қолиб кетиши мумкин.

Шу нуқтаи назардан, мақоланинг асосий саволи қуйидагича қўйилади: замонавий Ўзбекистон архитектурасида миллий анъаналарни қандай мезонлар асосида мазмунли ва функционал тарзда қайта талқин қилиш мумкин? Мақолада тарихий шакллари рўйхатлашдан кўра анъананинг трансформация механизмини аниқлашга эътибор қаратилади.

Тадқиқотнинг мақсади — Ўзбекистон замонавий архитектурасида миллий анъаналарни қайта талқин қилишнинг асосий йўналишларини тизимлаштириш, уларнинг имконият ва хавфларини аниқлаш ҳамда лойиҳалаш учун амалий мезонлар таклиф этиш.

Мақола таҳлилий характерга эга. Манба базасига Ўзбекистон ва Марказий Осиё меъморчилиги тарихига оид фундаментал ишлар [1–3], миллий идентиклик ва постсовет шаҳар муҳитига бағишланган тадқиқотлар [4,5], совет ва кеч совет модернизмида маҳаллий анъаналарнинг қайта талқинини ўрганган ишлар [6–11], шунингдек, маданий меросни барқарор шаҳар ривожига билан боғловчи назарий манбалар [12,13] киритилди.

Қўлланилган усуллар: 1) тарихий-қиёсий таҳлил — турли даврларда анъана ва замонавийлик муносабатини солиштириш; 2) типологик таҳлил — ҳовли, айвон, панжара, орнамент ва маҳаллий материал каби барқарор меъморий тамойилларни гуруҳлаш; 3) контент-таҳлил — замонавий адабиётларда миллийлик, модернизм, мерос ва идентичлик тушунчаларининг қўлланишини таққослаш; 4) синтез — лойиҳалаш учун трансформация моделини ишлаб чиқиш. Мақола натур ўлчов ёки социологик сўров натижаларини даъво қилмайди; хулосалар адабиётлар ва меъморий типологиялар таҳлили доирасида берилади.

Миллий меъморий анъаналарнинг тарихий асослари. Ўзбекистон ҳудудидаги анъанавий меъморчиликни бир хил услубга келтириш тўғри эмас: Бухоро, Самарқанд, Хива, Қўқон ва бошқа мактаблар композиция, материал ва безакда ўзига хос хусусиятларга эга. Шу билан бирга, уларда иқлимга мослашган фазовий тузилиш, ички ҳовли, айвон, қалин девор, соя ва ҳаво айланишини таъминловчи ечимлар, маҳаллий материал ҳамда ҳунармандчиликка таянган безак тизими каби умумий тамойилларни кузатиш мумкин [1–3].

Тарихий ансамблларнинг шаклланиши ҳам кўп босқичли бўлган. Масалан, Регистон ансамбли бир даврда эмас, XV ва XVII асрларда барпо этилган биноларнинг ўзаро муносабати натижасида шаклланган. Шу боис замонавий лойиҳалашда «тарихий услуб»ни ягона тайёр шакл сифатида қабул қилиш эмас,

балки муайян давр ва мактабнинг фазовий ҳамда конструктив мантиғини тушуниш муҳим.

Анъанавий муҳитда безак ҳам мустақил қатлам эмас. Ганч, ёғоч ўймакорлиги, керамика, геометрик ва ўсимликсимон нақшлар бинодаги конструктив бўғинлар, ёруғлик-соя режими ва маросимий иерархия билан боғланган. Демак, замонавий бино фасадига тарихий орнаментни оддий аппликация сифатида жойлаш миллий анъананинг тўлиқ давомийлигини англатмайди.

XX асрда анъана ва модернизм муносабати. XX аср архитектурасида Ўзбекистон шаҳарлари индустриал қурилиш, стандартлаштириш ва янги ижтимоий типологиялар таъсирида кескин ўзгарди. Бироқ кейинги тадқиқотлар бу жараёни фақат универсал совет шакллариининг маҳаллий муҳитга кириб келиши сифатида эмас, балки марказий модернистик тамойиллар билан минтақавий иқлим, декоратив маданият ва фазовий одатлар ўртасидаги музокара сифатида ҳам кўрсатади [6–8].

Тошкентнинг кеч совет модернизмида фасад экранлари, соялантириш, очик ва ярим очик жамоат фазолари, монументал санъат ва маҳаллий орнаментнинг абстракт талқинлари муҳим ўрин тутди [7,10,11]. Бу тажриба миллийликни фақат гumbаз ёки равоқнинг ташқи қиёфаси билан эмас, балки иқлимий функция, материал ва шаҳар фазоси орқали ҳам ифодалаш мумкинлигини кўрсатади.

Шунинг учун замонавий архитектура учун XX аср мероси икки томонлама аҳамиятга эга: бир томондан, индустриал стандартлаштиришнинг чекловларини кўрсатади; иккинчи томондан эса универсал модернизмни маҳаллий шароитга мослаштиришнинг самарали усулларини намоён этади.

Мустақиллик даври: идентиклик ва тарихий шаклнинг қайта талқини. Мустақилликдан кейин архитектура миллий давлатчилик ва маданий идентикликни ифодалаш воситаларидан бирига айланди. Тошкент жамоат маконида рамзий қайта белгилаш жараёнлари ва тарихий меросга муносабат ўзгариши тадқиқотларда қайд этилган [4]. Темурийлар даври меъморчилиги, монументал композиция, пештоқ, гumbаз, керамик ранглар ва геометрик тартиб замонавий давлат ва жамоат биноларида қайта мурожаат қилинадиган репертуарга айланди [5].

Бироқ тарихий образга мурожаатнинг ўзи архитектура сифатини кафолатламайди. Миллийликнинг ташқи рамзларга қисқариб қолиши бинода функция, конструкция, иқлим ва шаҳар контексти ўртасида узилишга олиб

келиши мумкин. Шу сабабли анъанани «қайта тиклаш»дан кўра «трансформация қилиш» тушунчаси мақбулроқ: у тарихий прототипнинг мазмунли хусусиятини сақлаб, шаклини замонавий технология ва эҳтиёжларга мос равишда ўзгартиришни назарда тутди.

Замонавий архитектурада миллий анъаналар трансформациясининг асосий йўналишлари. Таҳлил қилинган адабиётлар асосида миллий анъаналарнинг замонавий архитектурада тўрт асосий трансформация йўналишини ажратиш мумкин.

Биринчиси — фазовий-типологик трансформация. Анъанавий ҳовли, маҳалла, айвон ва ички-ташқи фазолар ўртасидаги босқичли ўтиш тамойиллари замонавий атриумлар, ярим очик галереялар, умумий ҳовлилар ва жамоавий майдонларга айлантирилиши мумкин. Бунда тарихий шакл эмас, ижтимоий муносабат ва фазовий иерархия сақланади.

Иккинчиси — иқлимий-функционал трансформация. Айвон, чуқур соя, панжара, қалин ташқи қатлам, ички ҳовли ва табиий шамоллатиш каби ечимлар замонавий фасад экранлари, иккинчи қобик, бриз-солей, сояловчи конструкциялар ва пассив совитиш стратегиялари билан қайта ишланиши мумкин. Бу ёндашув миллий анъанани энергия самарадорлиги билан боғлаш имконини беради [10,13].

Учинчиси — материал-декоратив трансформация. Пишиқ ғишт, керамика, ёғоч, ганч ва нақш замонавий конструкцияда айнан такрорланиши шарт эмас; улар модул, текстура, перфорация, рақамли кесиш ёки саноат керамикаси орқали қайта талқин қилиниши мумкин. Муҳим мезон — безакнинг бино композицияси ва конструктив ритм билан боғланиши.

Тўртинчиси — семантик-рамзий трансформация. Гумбаз, пештоқ, равоқ ёки муайян ранглар тарихий хотира ва миллий идентичликни ифодалаши мумкин. Бироқ рамзий элементлар лойиҳанинг функцияси ва шаҳар контексти билан асосланганда самарали бўлади; акс ҳолда улар стилистик цитата даражасида қолади [4,5,9].

Анъанавий прототип	Замонавий трансформация	Асосий мезон	Асосий хавф
Ҳовли / маҳалла	Атриум, умумий ҳовли, ярим очик жамоат фазоси	Ижтимоий функц ия, масштаб,	Фақат ташқи «шарқона» декор билан чекланиш

		махфий лик даражаси	
Айвон / чуқур соя	Лоджия, наве с, фасаднинг иккин чи қобиғи	Ориентация ва қуёшдан ҳимоя	Функциясиз равоқ ёки устунларни қўпайтириш
Панжара	Перфорацияланган экран, бриз-солей	Ёруғлик, со я, шамоллатиш	Орнаментни иқлим ий функциядан узиш
Ғишт, керамика, ёғоч	Замонавий моду л, вентфасад, текстура	Материалнинг маҳаллийлиги ва узоқ хизмат қилиши	Қиммат декора тив қопламага айлантириш
Гирих ва ўсимликсимон нақш	Абстрактёки рақамли модул	Пропорция, рит м, контекст	Ортиқча безак ва визуал шовқин

1-жадвал. Миллий анъаналарни замонавий архитектурада қайта талқин

қилиш модели

Асосий муаммолар. Биринчи муаммо — формал стилизация. Миллийликни фақат равоқ, гумбаз ёки орнамент билан тенглаштириш архитектурани мазмундан ажратиб қўяди. Анъанавий меъморчиликда шакл, иқлим, материал ва ижтимоий функция бир-бири билан боғланган; замонавий лойиҳада ҳам шу боғлиқлик сақланиши зарур.

Иккинчи муаммо — контекст ва масштаб. Тарихий муҳит яқинидаги янги бинолар баландлик, силуэт, кўча фронти, ранг ва материал бўйича мавжуд шаҳар тўқимаси билан муносабатга киришади. Маданий меросни алоҳида объект сифатида эмас, кенгроқ шаҳар ландшафти таркибида кўриш барқарор ривожланишнинг муҳим шарти ҳисобланади [12,13].

Учинчи муаммо — ҳунармандчилик ва технология ўртасидаги узилиш. Қўл меҳнатига асосланган ганчкорлик, наққошлик, ёғоч ўймакорлиги каби соҳаларни фақат ностальгик элемент сифатида сақлаш етарли эмас. Улар

замонавий рақамли лойиҳалаш, саноат ишлаб чиқариш ва реставрация стандартлари билан ҳамкорликда янги иқтисодий ва таълимий моделларга киритилиши керак.

Тўртинчи муаммо — иқлимий мантиқнинг йўқолиши. Анъанавий элементларнинг кўпи эстетик эмас, аввало функционал ва иқлимий вазифа бажарган. Шунинг учун панжара, айвон ёки ҳовлининг замонавий талқини энергия сарфи, соя, табиий ёруғлик ва ҳаво ҳаракати билан боғлиқ кўрсаткичлар орқали баҳоланиши мақсадга мувофиқ.

Лойиҳалаш учун амалий тавсиялар. Таҳлил натижасида қуйидаги ёндашувлар мақбул деб ҳисобланади. Биринчидан, ҳар бир лойиҳада «миллий услуб» деган умумий тушунча ўрнига аниқ манба — ҳудуд, давр, типология ёки ҳунармандчилик анъанаси белгиланиши керак. Иккинчидан, танланган прототипнинг ташқи шаклидан олдин унинг функцияси ва фазовий мантиғи таҳлил қилиниши лозим. Учинчидан, миллий элементлар иқлимий ва экологик самарадорликка хизмат қилса, уларнинг замонавий қиймати ортади. Тўртинчидан, тарихий муҳитда янги қурилиш масштаби, силуэти ва материаллари контекст таҳлили асосида белгиланиши зарур. Бешинчидан, ҳунармандчилик ва замонавий технологиялар ўртасида ҳамкорлик платформаларини ривожлантириш муҳим.

Шу тариқа, замонавий архитектурада анъанани сақлаш деганда тарихий биноларни нусхалаш эмас, балки ўтмишда самарали бўлган фазовий, иқлимий, ижтимоий ва эстетик принципларни янги конструкция, функция ва шаҳар ҳаётига мос равишда қайта ишлаш тушунилади.

Хулоса. Ўзбекистон замонавий архитектурасида миллий анъаналар масаласи «эски» ва «янги» ўртасидаги оддий қарама-қаршилик эмас. Тарихий тажриба анъананинг ўзи ҳам доим ўзгариб, янги материал, сиёсий шароит ва ижтимоий эҳтиёжларга мослашиб борганини кўрсатади. Шу сабабли замонавий архитектурада миллийликни сақлашнинг энг мақбул йўли — тарихий шаклни айнан такрорлаш эмас, унинг ички мантиғини англаб, янги шароитда қайта талқин қилишдир.

Адабиётлар таҳлили асосида миллий анъаналар трансформациясининг тўрт йўналиши — фазовий-типологик, иқлимий-функционал, материал-декоратив ва семантик-рамзий йўналишлар ажратилди. Улар замонавий лойиҳаларни баҳолаш учун ишчи модель сифатида хизмат қилиши мумкин. Кейинги тадқиқот босқичида ушбу моделни Ўзбекистоннинг муайян шаҳарлари ва замонавий бинолари мисолида натур таҳлил, фотофиксация ва

фойдаланувчилар сўрови билан текшириш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Нозилов Д.А. Марказий Осиё меъморчилигида интерьер. — Тошкент, 2005.
2. Ахмедов М.Қ. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи. — Тошкент, 1996.
3. Воронина В.Л. Народные традиции архитектуры Узбекистана. — Москва, 1951.
4. Bell J. Redefining national identity in Uzbekistan: symbolic tensions in Tashkent's official public landscape. *Ecumene*. 1999; 6(2).
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/096746089900600204>
5. Paskaleva E. Ideology in brick and tile: Timurid architecture of the twenty-first century. *Central Asian Survey*. 2015; 34(4): 418–439.
<https://doi.org/10.1080/02634937.2015.1118207>
6. Gorshenina S., Tolz V. Constructing Heritage in Early Soviet Central Asia: The Politics of Memory in a Revolutionary Context. *Ab Imperio*. 2016; 4: 77–115.
<https://muse.jhu.edu/pub/178/article/650984/summary>
7. Demchenko I. Critical Post-Functionalism in the Architecture of Late Soviet Central Asia. *ABE Journal*. 2018. <https://journals.openedition.org/abe/4509>
8. Eby M. Global Tashkent: Transnational Visions of a Soviet City in the Postcolonial World, 1953–1966. *Ab Imperio*. 2021.
<https://muse.jhu.edu/pub/178/article/849855/summary>
9. Turner M., Gak-Vassallo D. The colonialism of the modern movement and the Post-USSR reaction in Central Asia. *Curator: The Museum Journal*. 2024.
<https://doi.org/10.1111/cura.12605>
10. Celli S., Del Curto D., Pieniazek K., Uzgoren G. Shifting Paradigms Between Modernism and Tradition. *Docomomo Journal*. 2025.
<https://re.public.polimi.it/handle/11311/1301048>
11. Chukhovich B., Del Curto D., Golovatyuk E. Tashkent Modernism XX/XXI. 2025. <https://re.public.polimi.it/handle/11311/1295680>
12. Bandarin F., van Oers R. The Historic Urban Landscape: Managing Heritage in an Urban Century. — Wiley-Blackwell, 2012.
13. Tweed C., Sutherland M. Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landscape and Urban Planning*. 2007; 83(1): 62–69.